

УДК 930.2:328 (44=16) “1918/1939”

ФРАНЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ ПІД ЧАС І ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

БОРИС АЧКІНАЗІ

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка
вул. Шевченка,1, Кіровоград, 316050
Кафедра всесвітньої історії

У статті проаналізовані основні дослідження, в яких висвітлене ставлення французького уряду до проблем слов'янської державності у 1914–1921 рр. Проаналізовані праці Е.Буржуа, Е.Дрію, Г.Аното, Ж.Дюрезеля та ін. У них історики також звертають увагу на численні суперечності у політиці союзників, однак зовсім не згадують про стосунки з УНР.

Ключові слова: Франція, слов'янські народи, міжнародні відносини, державність, Перша світова війна, історіографія

Останнім часом зростає інтерес до вивчення ролі Заходу в історичному розвитку слов'ян. Це пов'язано передусім з демонтажем радянської моделі у Східній Європі і розпадом СРСР, а також тією “вестернізацією”, яка відбувається в країнах колишньої “соціалістичної системи”. Дослідники приділяють увагу зламним моментам слов'янської історії, у тому числі періоду світової війни 1914–1918 рр. і першої повоєнної доби. Саме в цей період розгорнулися процеси державотворення у чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, а також українців і білорусів. Важливу роль у цих процесах відігравали держави Антанти і США, які ще в роки війни зіткнулися з проблемами національних рухів народів Австро-Угорської імперії. Не маючи і гадки про надання державної самостійності неповноправним народам Габсбурзької імперії¹, наприкінці війни та по її завершенні держави-переможниці на Паризькій мирній та інших міжнародних конференціях повоєнної доби змушені були вирішувати складні проблеми утворення і конституювання нових держав. Саме в цей період здобули незалежність Чехословацька республіка – 28 жовтня 1918 р. і Друга Річ Посполита (Польська республіка) – 11 листопада 1918 р. 29 жовтня 1918 р. постала Держава сербів, хорватів і словенців. Після певних процедур, пов'язаних із приєднанням до Сербії, 1 грудня 1918 р. вона перетворилася на Королівство сербів, хорватів і словенців на чолі з династією Карагеоргієвичів. Ще раніше, у листопаді 1917 р.–січні 1918 р., відбулося конституювання Української Народної республіки, а в Білорусії набула чинності Народна Білоруська рада.

Серед інших визначних подій цього часу народження нових держав трактується як важлива ознака нової історичної доби. Згідно зі справедливими твердженнями су-

¹ Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у ХХ столітті: Курс лекцій. Київ, 1996. С.51.

часного англійського історика Д.Джолла, світова війна 1914–1918 рр. стала “кінцем однієї ери і початком другої”, а її перші наслідки – “російська революція, політичні і соціальні перевороти 1918–1922 рр. повсюди в Європі, перебудова мап в результаті виникнення нових держав визначили напрям історії у двадцятому столітті”².

Серед держав Антанти найвагомішу роль у подіях, що розгортались на сході Європи, відіграла Франція. Її війська брали участь в баталіях Салонікського і Дунайського фронтів, в Парижі діяли Національна рада чеських та словацьких земель (з 1916 р.) і Польський Національний комітет (з 1917 р.). На стратегічного союзника під час війни перетворилася Сербія, а після утвердження більшовицької влади в Петрограді до “зони дій” Франції (згідно з рішенням Найвищої ради Антанти і за домовленістю з представниками Великої Британії від 23 грудня 1917 р.) відійшли Україна, Бессарабія і Крим. 4 січня 1918 р. уряд Ж.Клемансо визнав Українську Народну республіку “де-факто”, і призначив генерала Ж.Табуї комісаром Французької республіки у Києві.

Вивчення політики Франції щодо утворення нових держав у Східній Європі дає змогу краще зрозуміти її стратегічні цілі у цьому регіоні, а також вплив на процеси, що тут розгортались. Автор виходив з того, що для висвітлення цих проблем необхідно, з’ясувати інтерпретацію їх в історіографії, оскільки досі ті чи інші аспекти французької політики щодо слов’янського державотворення тлумачаться неоднозначно.

Як правило, політика Франції на Сході Європи у 1914–1918 рр. і в повоєнний період розглядалась дослідниками у контексті Першої світової війни і проблем мирного урегулювання після закінчення. Вже з самого початку праці створювалися на доволі широкій джерельній базі, проте переважали офіційні публікації. Так, Міністерством закордонних справ видавалися так звані “жовті книги”, де містилися підбірки документів з окремих питань, у тому числі з питань “східної” політики. Цікаві матеріали, які давали уявлення про реакцію Франції на національні вимоги пригноблених націй Австро-Угорської імперії, представлені в збірниках спеціальної Комісії з публікації документів щодо походження світової війни³. У 1917–1918 рр. найбільш численними були публікації з російських проблем, де відображені також деякі аспекти позиції Франції з польського, чеського, югославського, українського питань⁴. Важливі документи, які дають уявлення про військові аспекти співтовариства із Сербією, а також з польськими, чеськими, південнослов’янськими формуваннями, розкривають участь французьких армій у битвах на Дунайському, Салонікському, Румунському та інших фронтах світової війни, представлені у збірці “Французька армія під час Великої війни”⁵.

Протягом всього міжвоєнного періоду (1920–30-ті роки) домінуючою у французькій історіографії залишалася політико-дипломатична школа, біля витоків якої стояли такі провідні постаті, як А.Дебідур, Е.Буржуа, Е.Дроз та ін. Характерними ознаками її були європоцентризм, ідеалізація демократизму французької політики, а після 1918 р. – апологетика ролі Франції у війні та місії, яку вона в ній виконувала. З таких самих позицій характеризувалась політика Франції стосовно національних рухів слов’янських народів Габсбурзької імперії. Вона зображалась як така, що сприяла відродженню націй та державотворенню. Це пояснювалось передусім її відданістю ідеалам демократії і свободи, солідарністю з національними вимогами чехів, словаків, поляків, південних

² Джолл Д. Истоки первой мировой войны. Ростов-на-Дону, 1988. С.13.

³ Documents diplomatiques français. 1871–1914. Paris, 1929.

⁴ Documents diplomatiques. L’alliance franco-russe. Paris, 1918.

⁵ Les armées françaises dans la Grande guerre. Paris, 1929–1939.

слов'ян. Дії Франції у цьому напрямі загалом пов'язувалися з її цивілізаторською місією у війні. Так, Е.Буржуа у четвертому томі свого "Історичного підручника зовнішньої політики", який він назвав "Світова політика 1878–1919 рр. Імперія і нації" (1927), показав французьку політику як таку, що заохочувала боротьбу націй проти Центральних імперій. Він, зокрема, доводив, що французькі вояки захищали у війні "не лише свободу Батьківщини", а й "кращу цивілізацію", тобто позбавлену пригнічення націй⁶. А Е.Дріо, офіційний історіограф війни і миру, писав з цього приводу, що французька політика уособлювала філософію Великої Французької революції, яка у свій час проголосила "рівність всіх людей і всіх рас, право всіх народів на власну долю", а також "доктрину свободи", яка "завдяки нашій перемозі поширюється у усьому світі"⁷.

Саме такий ухил французької політики, на думку видатного історика ліберального напрямку, професора Сорбонни і беззмінний (до смерті у 1928 р.) голови Товариства з вивчення історії Французької революції А.Олара, сприяв залученню національних рухів на бік союзників⁸. Високу цивілізаторську роль Франції як провідника і просвітника "малих націй" відзначав також інший відомий історик, один із керівників Товариства історії Французької революції Г.Анот у своїй "Політичній історії"⁹.

Засновником офіційної версії загальної політики Франції в роки війни та її солідаристської позиції щодо слов'янських народів можна вважати видатного політичного і державного діяча, чудового публіциста Р.Пуанкаре, який під час війни обіймав посаду президента Республіки, а після її закінчення у 1922–1924 рр. очолював уряд. Лекції, прочитані ним у Сорбонні у 1921 р., вийшли як окреме видання¹⁰ і поклали початок масовому виданню книг, витриманих у "дусі Пуанкаре". Великий фактологічний матеріал з цього питання міститься у його відомій мемуарній праці "На службі Франції" (в 10-ти т.), яка побачила світ у 1930-х роках¹¹. Тут майже по роках, місяцях і днях викладена хроніка подій війни. Багато уваги у ній приділяється ставленню вищого керівництва Франції до діяльності національних комітетів слов'янських народів, великій допомозі, наданій Сербії в її протистоянні австрійській і німецькій агресії. Так, він наводить свою телеграму від 5 серпня 1915 р. сербському принцу-регенту, в якій, зокрема, підкреслювалось, що "жертви Сербії будуть цілком винагороджені тими вигодами, які союзники мають забезпечити", і що ці вигоди "полягатимуть у приєднанні до неї Боснії і Герцеговини і в широкому доступі до моря"¹². Пуанкаре особливо детально розкривав активність Франції у відстоюванні інтересів Сербії перед союзниками. Особливою заслугою французького уряду він вважав його заходи, спрямовані на примушення Італії до участі в евакуації сербської армії на о. Корфу після її поразки у 1916 р. і той дипломатичний захист, який він здійснював перед союзниками у наданні допомоги Сербській монархії¹³. Особливий інтерес становлять останні два томи (9-й і 10-й), де подаються події 1917–1918 рр. Р.Пуанкаре показує

⁶ Bourgeois E. Manuel historique de la politique étrangère. T. IV. La politique mondiale (1878–1919). Empires et nations. Paris, 1927. P.789.

⁷ Driault E. La paix de la France. Paris, 1937. P.III.

⁸ Див.: La Révolution française. 1921. V.74. P.65; Aulard A. Histoire politique de la Grande guerre. Paris, 1924. P.86.

⁹ Hanoteau G. Histoire politique ~1804–1920. T.5. Paris, 1929.

¹⁰ Les origines de la Guerre. Paris, 1921.

¹¹ Poincaré R. Au service de la France. T.I–X. Paris, 1931–1933.

¹² Цит. за: Пуанкаре Р. На службе Франции. Воспоминания. Кн. 2. Москва, 1936. С.11.

¹³ Там само. С.48–50, 85, 87, 127, 128.

приятне ставлення Франції до відновлення державності слов'янських народів Австро-Угорщини й акцентує увагу на підтримці їхніх представників у Парижі¹⁴.

Ідеї “солідаризму”, висунуті Р.Пуанкаре, Ж.Клемансо, Ф.Фошем, Ж.Жоффро¹⁵ та іншими провідними політичними і державними діячами Франції, були підтримані переважно більшістю дослідників. Аналогічні підходи були притаманні й Товариству з історії Першої світової війни, створеному у грудні 1918 р., та його друкованому органу “Revue d'histoire de la Guerre mondiale” (“Огляд історії Першої світової війни”), що виходив з 1922 р. за редакцією К.Блока і П.Ренувена. У працях цієї доби П.Ренуен доводив, що рухи східноєвропейських народів були природними союзниками Франції в її боротьбі за відновлення порушеного Німеччиною міжнародного права¹⁶.

Безпосередньо про підтримку Францією процесу конституювання нових держав та захист їхніх прав на Паризькій конференції по гарячих слідах писали також автори збірки “Історія сучасної Франції з часів революції і до миру 1919 р.”, що вийшла друком у 1921 р. за редакцією Е.Лавісса – відомого історика, близького за поглядами до соціалістів¹⁷.

Після Другої світової війни проблеми ставлення Франції до національних рухів і відновлення державності слов'янських народів Східної Європи продовжували займати чільне місце в історіографії. Провідні історики М.Крузе, П.Ренуен, Ж.-Б.Дюрозель намагалися розглядати їх у широкому цивілізаційному аспекті, на тлі суттєвих соціальних і політичних змін, що відбувалися у світі на час і після закінченні світової війни 1914–1918 рр.¹⁸

Цікаві думки про характер стосунків з новоутвореними слов'янськими державами містяться в працях Е.Бо де Ломені, П.Мікеля, М.Мурена та ін.¹⁹

У розвідках сучасних авторів загалом доволі детально описана допомога Франції у формуванні збройних сил молодих націй, що виборювали самостійність: чеського легіону (який, до речі, формувався на території України), польської армії Галлера та ін. Велика увага приділена тій допомозі, яка була надана Румунії, особливо після її поразки влітку 1916 р., включаючи дипломатичну підтримку на Паризькій конференції щодо приєднання Бессарабії, Трансільванії та інших територій. Багато уваги приділено підтримці територіальних домагань Польщі щодо повернення балтійських

¹⁴ *Poincaré R.* Au service de la France. T. 9. L'Année trouble. 1917. Paris, 1932; T.10. Victoire et armistice. 1918. Paris, 1933.

¹⁵ *Ibid.*; *Clemenceau G.* Grandeurs et misères d'une victoire. Paris, 1930; *Ejusd.* Discours de guerre. Paris, 1934; *Foch F.* Mémoire pour servir à l'histoire de la guerre de 1914–1918. Paris, 1931; *Joffre J.* La préparation de la guerre et la conduite des opérations. Paris, 1920; *Mémoire du Maréchal Ioffre (1910–1917).* T.1–2. Paris, 1932–1933.

¹⁶ *Renouvin P.* Les origines immédiates de la guerre. Paris, 1927; *Ejusd.* La crise européenne et la Grande guerre (1904–1918). Paris, 1934.

¹⁷ *Histoire de la France contemporaine depuis la Révolution jusqu'à la paix de 1919.* (Publ. sous la dir. de E.Lavisse). V.7. Paris, 1921.

¹⁸ *Histoire générale des civilisations* (sous la dir. de M.Crouzet). T.7. L'Époque contemporaine (A la recherche d'une civilisation nouvelle). Paris, 1957; *Renouvin P.* Les crises du XX-e siècle. Vol.I. De 1914 à 1929. Paris, 1957; *Ejusd.* La crise européenne et la première guerre mondiale. Paris, 1962; *Duroselle J.-B.* L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales. Paris, 1964; *Ejusd.* La politique extérieure de la France de 1914 à 1945. Fascicule I. Paris, 1954, etc.

¹⁹ *Beau de Lomenie E.* Les responsabilités des dynasties bourgeoises. T.1–2. Paris, 1947; *Ejusd.* Les débats de ratification du Traité de Versailles à la Chambre des Députés et dans la presse en 1919. Paris, 1945; *Miquel P.* La paix de Versailles et l'opinion publique française. Paris, 1972; *Mourin M.* Histoire des grandes puissances. Du Traité de Versailles aux traités de Paris (1919–1947). Paris, 1958.

балтійських земель, районів Сілезії. У такому ж ракурсі подається ставлення до “галіційського питання”. При цьому, виходячи з концепцій демократизму французької зовнішньої політики, більшість авторів наголошує на прагненні французьких представників пом’якшити національні утиски українців з боку Варшави, зберегти статус автономії Галичини і права місцевого населення.

Значно більше місця у дослідженнях займають сюжети допомоги новоутвореним державам у відсічі більшовицькій навалі. При цьому особливо відзначається роль французьких радників і військових у підвищенні боєздатності польської армії під час польсько-радянської війни 1920 р. і здійснення “чуда на Віслі”.

Як правило, всі згадані автори належать до традиційних історичних шкіл, залишаючись на платформі дескриптивної історії, тобто “історії подій”. Вони репрезентують переважно ліберальні чи помірковано-консервативні погляди. Їхні оцінки міжнародних стосунків і зовнішньої політики Франції, зокрема її ставлення до слов’янських національних рухів і процесів державотворення, залишаються панівними у сучасній історіографії.

Так, “останній з могікан” відомої французької школи міжнародників Ж.-Б.Дюрозель акцентує увагу на визвольному характері світової війни 1914–1918 рр. з боку Франції та її союзників. З цього приводу він підкреслює, що Комп’єнське перемир’я “відкрило шлях до успішного відродження націй” і що це відродження відбувалося на платформі “14 пунктів” президента США В.Вільсона. Проте, називаючи конкретні фактори застосування принципу самовизначення націй державами-переможницями, він не міг не відзначити, що робилося це дуже “недосконало”. Так, характеризуючи акції, пов’язані з врегулюванням статусу нових держав на Паризькій конференції, він писав, що на них “помітний вплив мали дві головні обставини: союзники прагнули застосувати принцип самовизначення, але робили це недосконало, надаючи перевагу в сумнівних випадках країнам, що воювали на їхньому боці (Сербія, Румунія, Греція), а також чехам. Як наслідок утворилися дві групи: “ревізіоністська” (Австрія, Угорщина, Болгарія), що прагнули перегляду післявоєнних угод, і держави більш-менш задоволені (Чехословаччина, Румунія, Югославія). Однак друга група не була однорідною: Хорватія й Словаччина висловлювали невдоволення тим, що сотні тисяч їхніх співвітчизників залишені Італії, Австрії тощо. Італії і Франції випало грати роль арбітрів і захисників для обох груп”²⁰.

Наведений огляд дає підстави зробити висновки, що переважна частина французьких авторів ставилась до національних рухів слов’ян й утворення нових держав на Сході Європи під час і після закінчення світової війни 1914–1918 рр. з позицій природного демократизму французької політики, її відданості справі захисту “малих націй”. Як правило, наголос робився на проблемах і сюжетах, де французьке втручання у боротьбу слов’янських народів, прагнення останніх до самовизначення збігалося з стратегічними цілями Франції у війні з Німеччиною і протистоянні більшовизму.

Певна ідеалізація й апологетика французької політики були притаманні передусім історикам міжвоєнної доби, які вважали версальську систему договорів важливим гарантом національної безпеки.

Тлумачення позицій Франції на європейському Сході післявоєнної доби є більш об’єктивними й глибокими. Історики звертають увагу на численні суперечності у політиці союзників, відзначають фактори певного побоювання розпаду Австро-Угорщини, які виявилися у політичних колах Франції, що повинно стати предметом окремого

²⁰ Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ, 1995. С.20.

дослідження. Фактично не аналізуються стосунки з Українською Народною Республікою, на яку Антантою не був поширений “принцип націй”. До останнього часу визвольний рух українців трактувався як сепаратистський, як прояв німецьких й австрійських інтриг.

Йдеться вже не тільки про вивчення міжнародних аспектів, а й осмислення ставлення до національних рухів і до проблем слов’янського державотворення, зокрема, українського, в політичних і громадських колах Франції. Все це значно посилює важливість проблеми. Виходячи з цього, подальше дослідження французької політики на Сході Європи зберігає не лише науковий, а й злободенний актуальний інтерес.

**FRANCE AND THE PROBLEMS OF RENEWAL OF THE STATE SYSTEM
OF SLAV PEOPLE DURING THE WORLD WAR I AND AFTER IT
(THE HISTORIOGRAPHICAL ASPECT)**

Borys ACHKINAZI

Volodymyr Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University
1, Shevchenko Str., Kirovograd, 316050
The Chair of the World History

The basic researches that clarify the question of the French government’s attitude to the problems of the Slav people state system in the 1914–1921 are analyzed in the article. Also the works of E.Bourgeois, E.Driault, G.Hanoteau, J.Duroselle and others are analyzed. The historians also pay attention to the numerous contradictions in the policy of allies, but they don’t mention about the relationships with UPR.

Key words: France, Slav people, international relations, state system, World War I, historiography

Стаття надійшла до редколегії 25.12.02.
Прийнята до друку 24.01.03.